

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΔΡΑΜΑΤΟΥΡΓΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ Β'

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821
ΩΣ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

ΕΠΙΤΟΜΗ ΕΚΔΟΣΗ
(ΒΙΒΛΙΑ 1 & 2)

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2012

ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΔΡΑΜΑ

Στοιχεῖα τοῦ ἀστικοῦ οἰκογενειακοῦ δράματος ἐνέχουν συχνὰ καὶ ἱστορικὲς τραγωδίες (βλ., π.χ., τὸν Ὁρέστη τοῦ Ἀλέξανδρου Σούτσου, παρακάτω σ. 106, ἢ τὴν Πολυξένη τοῦ Ἰακ. Ρίζου Νεφούλοῦ στὸν Α' τόμο τῆς Ἀνθολογίας, σ. 437), ἀλλὰ καὶ τὸ πατριωτικὸ δράμα (βλ. π.χ. τὸν Νικήρατο τῆς Εὐανθίας Καϊρη, παραπάνω σ. 44). Τὸ ἀστικὸ οἰκογενειακὸ δράμα ἀνθεῖ στὴν Ἑλλάδα ἀργότερα, εἰδικὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ «θεάτρου τῶν ἴδεών», δταν ὁ Τρίτος τοῦ Γρηγόριου Ξενόπουλου ἢ ὁ Ψυχοπατέρας (1895) ἢ καὶ ἡ Στέλλα Βιολάντη θεωροῦνται τυπικὰ παραδείγματα τοῦ δραματικοῦ αὐτοῦ εἴδους. Όστόσο κάνει τὴν ἐμφάνισή του πολὺ νωρίτερα, μὲ τὸ «δράμα» Βασιλικὸς τοῦ Ἀντώνιου Μάτεση (1794–1875). Τὸ εἴδος αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ τοῦ 18ου αἰώνα — τὸ ἔργο *Le Père de famille* τοῦ Ντενί Ντιντερὸ (1757/58), τὸ *The London Merchant* τοῦ Τζώρτζ Λίλλο (1731), καὶ ἀργότερα τὴ Λονίζα Μίλλερ τοῦ Φρήντριχ Σίλλερ (1784), ἔργο τὸ ὅποιο οἱ ἔλληνες κριτικοὶ συνήθωσ τὸ τοποθετοῦν μᾶλλον στὸν ρομαντισμό —, καὶ πραγματεύεται χαρακτηριστικὰ τὶς κοινωνικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στοὺς εὐπόληπτούς καὶ ἡθικοὺς ἀστοὺς καὶ τοὺς διεφθαρμένους ἀριστοκράτες, μὲ ὑποθέσεις ποὺ στρέφονται κυρίως γύρω ἀπὸ τὴν οἰκογενειακή, ἀνδρικὴ καὶ γυναικεία τιμῇ, τὴν καταπολέμηση τῶν προλήψεων καὶ τῶν δεισιδαιμονιῶν. Συνέχεια αὐτῆς τῆς δραματουργικῆς παράδοσης ἀποτελεῖ τὸν 19ο αἰώνα τὸ ἔργο «μὲ θέση», στρατευμένο ὑπὲρ κάποιου διαφωτιστικοῦ ἢ κοινωνικοῦ σκοποῦ, τὸ ὅποιο ἀσκεῖ κοινωνικὴ κριτικὴ στοὺς ἴδιους τοὺς ἀστούς, ἀνα-

δεικνύοντας τὸν κόσμο τους ἀνήθικο, ἀπάνθρωπο, διπλοπρόσωπο καὶ ἐκδηλώνοντας συμπάθεια πρὸς τοὺς ἀδύνατους καὶ ἀδικημένους. Σὲ αὐτὰ τὰ ἔργα ἐμφανίζεται συχνὰ ἔνας σκηνικὸς χαρακτήρας, ποὺ «έξηγε» γεγονότα καὶ καταστάσεις καὶ ἀναπτύσσει τὶς ἰδέες τοῦ συγγραφέα, ὁ *raisonneur* (δῆλος). «αὐτὸς ποὺ στοχάζεται»): σχολιάζει, προβληματίζεται, δείχνει καὶ ἐρμηνεύει σᾶν κάποιος ποὺ βρίσκεται σχεδὸν ἔξω ἀπὸ τὴν δράση.

O βασιλικὸς

Πρόκειται γιὰ τὸ μοναδικὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Ἀντώνιου Μάτεση, ὁ ὄποῖος ἀνῆκε στὸν κύκλο τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ στὴ Ζάκυνθο. Κατέχει περίοπτη θέση, ἀρκετὰ ἀπομονωμένο στὴν ἐπτανησιακὴ λογοτεχνία καὶ δραματουργία.¹⁹ Ἡ δραματουργία τῶν Ἐπτανήσων προτιμοῦσε, ὅπως καὶ ἡ δραματογραφία τῆς Ἀθήνας, πιὸ λόγιες ἐκδοχὲς τῆς δραματικῆς γλώσσας καὶ χρησιμοποιοῦσε συνήθως τὸ στίχο. Ὁ *Βασιλικὸς* ἀντίθετα εἶναι γραμμένος σὲ πεζὸ λόγο καὶ ρέουσα δημοτική, πράγμα μᾶλλον σπάνιο γιὰ τὴν ἐποχή του. Ἀκριβῶς αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ ἡ λογοτεχνικὴ γενιὰ τοῦ 1880 καὶ οἱ γλωσσικοὶ ἀγῶνες τοῦ 1900 ἀναδεικνύουν τὸ ἔργο ὡς προδρομικὴ μορφὴ τοῦ «θεάτρου τῶν ἰδεῶν», ἂν καὶ τοῦτο ἴσχυει καὶ γιὰ ἔναν ἄλλο λόγο: πρόκειται γιὰ τὸ κοινωνικοκριτικό του στοιχεῖο, ποὺ δείχνει τὴν ἀπάνθρωπη καὶ διεφθαρμένη πλευρὰ τοῦ φεουδαρχισμοῦ, μὲ τὶς ἀπαρ-

19. Βλ. Β. Ποῦχνερ, «Θέση καὶ ἴδιαιτερότητα τῆς ἐπτανησιακῆς δραματουργίας στὴν ἴστορία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου», στὸν τόμο: *Φαινόμενα καὶ νοούμενα. Δέκα θεατρολογικὰ μελετήματα*, Ἀθήνα 1999, σσ. 221-240, ἰδίως σσ. 233 κ.έ.

χαιωμένες ἀντιλήψεις του περὶ γυναικείας τιμῆς. Τὸ τελευταῖο ἰδίως εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ πιὸ ὀγαπητὰ θέματα τῆς δραματογραφίας ἀνάμεσα στὸ 1895 καὶ τὸ 1922. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ ἔργο *Ο βασιλικὸς θεωρεῖται ἐπίσης προδρομικὴ μορφὴ τοῦ ἡθογραφικοῦ δράματος τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰώνα*, μὲ τοὺς γραφικοὺς ζακυνθινοὺς τύπους, τὴν Οβριὰ μαμὴ καὶ τοὺς ὑπηρέτες, ἥ ἀκόμα καὶ ἴστορικὸ δράμα, γιατὶ ἡ δράση του τοποθετεῖται στὴ Ζάκυνθο τοῦ 1712, ὑπὸ βενετικὴ ἀκόμα κυριαρχία. Ωστόσο, σύμφωνα μὲ τὶς τελευταῖες ἀναλύσεις, κυριαρχοῦν τὰ διαφωτιστικὰ στοιχεῖα στὴν ἀντιπαράθεση τοῦ παλαιοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος μὲ τὶς ἰδέες τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, τὶς ὁποῖες φέρνει στὸν τόπο του ὁ γιὸς τοῦ Δάρειου Ρονκάλα, ὁ Δραγανίγος, μετὰ τὶς σπουδές του στὸ Παρίσι. Αὐτὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς raisonneur τοῦ ἔργου, αὐτὸς πρεσβεύει τὶς σωστὲς νέες θέσεις περὶ κοινωνικῆς δικαιοισύνης καὶ ἴσοτητας τῶν γυναικῶν, περὶ ὁρθολογικότερης ἐφαρμογῆς τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀξιῶν γιὰ τὴ γυναικεία τιμὴ καὶ ἀγνότητα. Ο Δραγανίγος, τέλος, θὰ φέρει καὶ τὸ αἴσιο τέλος τοῦ ἔργου, καὶ θὰ ἀποτρέψει τὴν τραγωδία. Ο δραματουργὸς μάλιστα θὰ χρησιμοποιήσει ἔνα παλαιὸ διετριχὸ τέχνασμα, τὸ ὅποιο προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴταλικὴ κωμικὴ παράδοση: ἡ μεταμφιεσμένη ἀγνωστη νέα ποὺ τὴ βίασε στὸ καρναβάλι ὁ γαμπρὸς θὰ ἀποδειχτεῖ πώς εἶναι ἡ νύφη ποὺ ζήτησε· κι ἔτσι ἀποτρέπεται τὸ οἰκογενειακὸ δράμα μὲ τὴν ἔγκυο κόρη καὶ τὶς ἀνεπίτρεπτες προγαμιαῖες σχέσεις, ποὺ ὑποσκάπτουν τὴν τιμὴ τοῦ σπιτιοῦ. Γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ ὄρθιού τέλους, ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ νέες ἀξίες τοῦ ἀστικοῦ καὶ οἰκογενειακοῦ δικαίου, καταφέύγει ὁ δραματουργὸς σὲ ἔνα ἀρχαῖο μοτίβο, γνωστὸ ἥδη ἀπὸ τὶς κωμῳδίες τοῦ Μενάνδρου.

Ο Ἀντώνιος Μάτεσης, μοναχοπαίδι ἀστικῆς οἰκογένειας τῆς Ζακύνθου, αὐτοδίδακτος καὶ πολύγλωσσος, δὲν ἔφυγε ποτὲ ἀπὸ τὸ πατρικό του νησί, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Σολωμὸ καὶ τὸν Κάλ-

βο, οὕτε γιὰ σπουδές. Μαθαίνει φυσικὴ καὶ μαθηματικὰ καὶ ἀσχολεῖται παράλληλα μὲ τὴ σπουδὴ τῆς ἵταλικῆς γλώσσας καὶ λογοτεχνίας. Διαδέχεται τὸν πατέρα του στὴ θέση τοῦ Δημοτικοῦ Συμβούλου τῆς Ζακύνθου καὶ διακρίνεται στὴ διοίκηση κατὰ τὰ χρόνια τῆς Ἀγγλοκρατίας. Πέθανε σὲ ἡλικία 81 ἐτῶν στὴ Σύρα, ὅπου ἐπισκεπτόταν τὸν γιό του. Ὁ ἴδιος ἔγραψε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Βασιλικό, μόνο κάποια ἐφασιτεχνικὰ ποιήματα (μερικὰ καὶ στὰ ἵταλικά) καὶ φιλοτεχνησε κάποιες μεταφράσεις στὰ ἵταλικά, μεταξὺ ἄλλων τοῦ ἔργου *Τιμολέοντας* τοῦ Ζαμπέλιου.

Ο *Βασιλικὸς* τοποθετεῖται στὴ δεύτερη περίοδο τῆς Βενετοκρατίας, ὅταν ἡ διαφθορὰ τῆς διοίκησης ἦταν πλέον φανερὴ καὶ οἱ ταξικὲς ἀντιθέσεις μεταξὺ ἀριστοκρατίας καὶ ποπολάρων ἀγεφύρωτες. Βέβαια τὸ πρόσωπο τοῦ Δραγανίγου Ρονκάλα, τοῦ σπουδαγμένου ἐν Παρισίοις ἀρχοντόπουλου, δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἔτους 1712, ἀλλὰ ἀπὸ τὶς ἰδέες τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Τὸ 1798/99 λαμβάνει χώρα ἡ ρωσοτουρκικὴ πολιορκία τῆς Κέρκυρας: τὸ νησὶ τὸ εἶχαν καταλάβει οἱ Ἰακωβίνοι καὶ τὰ στρατεύματα τοῦ Ναπολέοντα. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση στὰ Ἐπτάνησα εἶχε ἀφήσει ἔντονες ἀναμνήσεις. Πρὸς τὰ γαλλοκρατούμενα Ἐπτάνησα κινήθηκε ἄλλωστε καὶ ὁ Ρήγας ἀπὸ τὴ Βιέννη, ὅταν προδόθηκε καὶ πιάστηκε στὴν Τεργέστη, καὶ ὑπέστη τὸ μαρτύριο στὸ Βελιγράδι τὸ 1798.

Ἡ ὑπόθεση βασίζεται σὲ μιὰν ἀρκετὰ σύνθετη πλοκή: Ἡ προϊστορία τοῦ ἔργου ἀφοροῦται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι, στὴ διάρκεια μιᾶς γιορτῆς τοῦ καρναβαλιοῦ, ὁ Φιλιππάκης Γιαγυρόπουλος, ἀρχοντας ἀπὸ τὰ δεύτερα σπίτια, πρόσεξε ἴδιαίτερα μιὰ μεταμφιεσμένη κοπέλα, ἡ ὁποία σὲ μιὰ στιγμὴ ἀδυναμίας ἀφέθηκε νὰ πέσει στὴν ἀγκαλιά του καὶ ἔμεινε ἔγκυος. Εἶναι ἡ Γαρουφαλιά Ρονκάλα, κόρη τοῦ ἀρχοντα Δάρειου Ρονκάλα, ἀπὸ τὰ πρῶτα σπίτια τῆς ἀριστοκρατίας. Ἡ νέα γυναίκα, στὸ ξεκίνημα τῆς δράσης τοῦ ἔργου, θὰ γίνει σὲ λίγο μητέρα καὶ τὸ γεγονός δὲν κρύβεται πιὰ ἄλλο. Ὁ Φιλιππάκης θέλει πάση θυσία

νὰ ἐπανορθώσει τὸ ἄδικο ποὺ προξένησε σ' ἔκεινη ποὺ ἀγαπάει, καὶ προτίθεται, πρὶν ξεσπάσει τὸ σκάνδαλο, νὰ τὴ ζητήσει σὲ γάμο. "Ο-μως αὐτὴ τὴν ἔνωση ἐμποδίζει ἔνα ἀνυπέρβλητο ἐμπόδιο: ὁ ἐπίδοξος μνηστήρας δὲν εἶναι παρὰ ἔνας εὐγενῆς δεύτερης τάξης, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν οἰκογένεια Ρονκάλα. 'Ο γέρος Δάρειος ἀγνοεῖ τὸ πραγματικὸ αἴτιο ποὺ ἔχει ὡθήσει τὸν Φιλιππάκη στὸ διάβημά του, καὶ ὑποψιά-ζεται πῶς ὁ νέος ἐποφθαλμιᾶ τὴν προίκα τῆς κόρης του. 'Η κενοδοξία καὶ ἡ φιλαργυρία του τὸν τυφλώνουν. Παραχένει ἀσυγκίνητος στὶς ίκεσίες τῆς γυναίκας του Ρονκάλενας καὶ στὶς μομφὲς τοῦ γιοῦ του Δραγανίγου, μέχρι τὴ στιγμὴ ποὺ μαθαίνει τὸ κρυμμένο μυστικό. Γί-νεται ἔξαλος. 'Ο γιός του, μὲ τὶς σύγχρονες ἰδέες, ὀρθώνεται ἐνάν-τια στὸν ἄκρως συντηρητικὸ πατέρα, ποὺ θέλει νὰ θυσιάσει τὴν εὔτυ-χία καὶ τὴν τιμὴ τῆς κόρης του. 'Η ἀπειλὴ τῆς ἀποκάλυψης τοῦ σκαν-δάλου καὶ ἡ δραστικὴ στάση τοῦ Δραγανίγου ὑποχρεώνουν τὸν Ρον-κάλα νὰ καμφθεῖ μπροστὰ στὸ ἀναπότρεπτο. 'Η κλοπὴ μιᾶς γλάστρας μὲ βασιλικὸ ἀπὸ τὸ παράθυρο τῆς Γαρουφαλιᾶς εἶναι ἔνα γραφικὸ ἐπεισόδιο, μπολιασμένο πάνω στὴν κεντρικὴ δράση, καὶ ἔχηγεῖ τὸν τίτλο ποὺ διάλεξε ὁ συγγραφέας.

"Οπως γίνεται ἀμέσως φανερό, τὸ ἔργο εἶναι ἐπηρεασμένο καὶ ἀπὸ τὸν Φιλάργυρο τοῦ Μολιέρου, ποὺ συμπεριφέρεται ἔξισου τυραννικὰ καὶ παράλογα στὸ σπίτι του. 'Ο Μάτεσης ἔχει πι-θανὸν γνωρίσει τὸ ἔργο αὐτὸ στὴν ἔξοχη μετάφραση τοῦ Κων-σταντίνου Οίκονόμου ἐξ Οίκονόμων (Βιέννη 1816), ποὺ ἦταν εύρεως γνωστὴ καὶ παιζόταν συχνὰ στὸ θέατρο. 'Ο Βασιλικὸς ἔχει συγχριθεῖ καὶ μὲ τὴ Λονίζα Μίλλερ (ἢ ἀλλιῶς *Radiouργία* καὶ ἔρως) τοῦ Φρήντριχ Σίλλερ, ὅπου οἱ ταξικὲς ἀνισότη-τες παιζουν ἔξισου καταλυτικὸ ρόλο, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ σημαν-τικὲς διαφορές, γιατὶ ἔκει τὸ τέλος εἶναι τραγικό.²⁰

20. G. Veloudis, *Germanograecia, Deutsche Einflüsse auf die neugriechische Literatur 1750–1944*, Amsterdam 1983, σσ. 196 κ.έ.